

УДК 008

Оксана Свиріденко

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКА В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ О. СТОРОЖЕНКА

Стаття присвячена аналізу творчої діяльності українського романтика О. Стороженка. Крізь призму епістолярної спадщини митця та в контексті національної специфіки українського романтизму розглянуто погляди О. Стороженка на українську національну ідентичність. Доведено, що листи митця фіксували власне романтичну спробу осмислити національну духовність із метою її подальшого художнього кодування.

Ключові слова: український романтизм, епістолярна спадщина, українська національна ідентичність.

Свиріденко О.

УКРАИНСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И ЕЕ ХАРАКТЕРИСТИКА В ЭПИСТОЛЯРНОМ НАСЛЕДИИ О. СТОРОЖЕНКА

Статья посвящена анализу творческой деятельности украинского романтика О. Стороженко. Сквозь призму эпистолярного наследия писателя и в контексте национальной специфики украинского романтизма рассматриваются взгляды О. Стороженко на украинскую национальную идентичность. Доказано, что письма писателя фиксировали собственно романтическую попытку осмыслить национальную духовность с целью её дальнейшего художественного кодирования.

Ключевые слова: украинский романтизм, эпистолярное наследие, украинская национальная идентичность.

Sviridenko O.

THE UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY AND ITS CHARACTERISTICS IN EPISTOLARY HERITAGE OF O. STOROZHENKO

The article analyzes the creative activity of O. Storozhenko's Ukrainian romanticism. In the light of the artist's epistolary heritage and in the context of national specificity of the Ukrainian romanticism O. Storozhenko's views on Ukrainian national identity are considered. It is proved that the artist's letters recorded actually the romantic attempt to make sense of the national spirituality in order to make the further artistic coding.

Key words: Ukrainian romanticism, epistolary heritage, the Ukrainian national identity.

Життєвий і творчий феномен О. Стороженка, незважаючи на окремі публікації останніх десятиліть (маємо на увазі дослідження П. Хропка, С. Решетухи, С. Павлунік та ін.), залишається малодослідженим. Ті штампи, за допомогою яких літературознавці окреслювали суть і вагу його таланту, мали здебільшого негативний відтінок. О. Стороженко фігурував як «талановитий анекдотист» (І. Франко), який «не дбав про ідейність творів» (А. Іщук), як автор, «який ніколи не сягає вглиб події» (С. Єфремов). Це призводило до збіднення образу прозаїка, налаштувало на подальшу подібну рецепцію його творчого доробку. Листи письменника, що стануть об'єктом пропонованого дослідження, взагалі є тією фактично нерозкритою книгою (тут маємо хіба що дослідження О. Пойди), котра здатна «пролити світло» на характер і сутність його творчої діяльності. Студіювання епістолярію цього митця сприятиме його подальшій легітимації в історії української літератури.

Усі кореспонденції О. Стороженка, що збереглися до нашого часу, можемо поділити на дві групи. До першої групи належать листи, адресовані російським видавцям О. Нікітенку та А. Краєвському. Ці листи мають діловий, офіційний, а почасти (з огляду на національну приналежність та соціальний статус адресатів) «вірнопідданський» характер. Друга група – це дружні листи О. Стороженка до українського видавця В. Білого, який у сімдесятих роках був чи не єдиною ланкою, щоєднала митця з Україною. Листи цієї групи є особливо цінними, оскільки в них О. Стороженко залишався максимально ширим і відвертим, незважаючи на тему розмови. Саме в цих листах, які були простором вільного вияву власного «я» адресанта-українця, зафіксовані численні спостереження, які робить О. Стороженко, студіюючи українську національну ідентичність.

За словами Т. Бовсунівської, «романтизм мав особливе значення для українського етносу, визначаючи утаємничені коди його ментальності». «Письменники-романтики не просто виробили певну систему вишуканих художніх форм, а подали характеристику національної духовності на певному етапі її розвитку, у сумі досконалих форм та вад, які також поетизувались, при чому настільки, що в наступні часи вже не потрактовувались вадами» [1, с. 95]. Листи О. Стороженка, як і взагалі романтиків, фіксують універсализм

та багатогранність творчої діяльності митця. Ставлячи перед собою завдання художньо ідентифікувати українську націю, романтики були свідомі того, що літературній діяльності має передувати діяльність науково-народознавча, яка передбачала вивчення тих національних пам'яток (історії, мови, фольклору), у яких утаємничується національний дух.

Зокрема, керуючись гердерівською концепцією історизму, романтики розглядали національну ідентичність під кутом національного минулого. Романтики були переконані, що саме національна історія визначає національний характер. Тож студіювання історичного минулого стає запорукою достовірної художньої ідентифікації національного «я».

За О. Стороженком, відлучення від літопису минувшини, від історичного коріння – один із шляхів де-націоналізації українців. Усвідомлення цієї обставини зумовило потужну науково-історичну діяльність романтика. Напрацювання Стороженка-історика були настільки суттєвими, що лягли в основу «Истории Новой Сечи и последнего Коша запорожского» А. Скальковського. У листі до В. Білого про свої ранні студії над українським минулим О. Стороженко писав так: «В молодости у меня было призвание к составлению описания «Последние дни Запорожской Сечи», но, служа на военной службе и не имея материалов под рукою, я не в силах был осуществить моего желания. Познакомившись со Скальковским, я передал ему мою мысль, дал совет обратиться к г. Воронцову и просить разрешения проникнуть в архивы Екат. Губ. Правл.; вместе с этим я передал ему всё, что у меня было собрано и написано о запорожцах. Скальковский в предисловии описания Запорожского Коша об этом говорит и был так справедлив, что не скрыл этого обстоятельства» [2, с. 579]. В іншому листі до В. Білого знаходимо підтвердження того, що О. Стороженко дещо критично поставився до розвідки А. Скальковського і мав намір доповнити її новими матеріалами, збором яких займався: «Душевно благодарен за присланные Вами шпаргалы, относящиеся к Запорожскому Кошу. Они очень интересны, в них проливается свет на события, которые были поводом к уничтожению Сечи, до сих пор ещё не разъяснённые, как следовало бы, нашими историками. У Скальковского этот предмет подёрнут тьмою, по-нашему – мряковатый. Намерение моё – обработать шпаргалы, по возможности кое-что разъяснить и послать на печатание в «Русскую Старину» [2, с. 578].

Якщо оминати увагою епістолярну спадщину О. Стороженка, можна помилково припустити, що, як автор історичної прози, він зробив помітний внесок у творення міфу такої ординарної події в національній історії, як Переяславська рада 1654 року, поставивши її на рівень доленосних. Утім, прочитувати художню прозу О. Стороженка варто з розумінням того, що творилася вона в підцензурних умовах, про що свідчать листи романтика. У листі до В. Білого від 8 березня 1874 року, коментуючи можливість публікації повісті «Марко Проклятий», він зазначав: «Не думаю, чтобы можно было встретить какие-нибудь затруднения при печатании «Марка» со стороны цензуры. Напротив, в 4 главе с таким сочувствием говорится о соединении России с Украиною» [2, с. 572].

При цьому зовнішню політику Російської імперії О. Стороженко розцінював як негативну, як таку, що становила загрозу для української національної ідентичності. У листах ставлення автора до імперської політики Росії нерідко фіксується з допомогою прізвищ-паронімів, які функціонують на рівні алюзій. Наприклад, М. Катков, редактор «Московских ведомостей», який у 1863 році виступив із пристрасним обвинуваченням «малорусского сепаратизма», у листах О. Стороженка до В. Білого фігурує як Катон [2, с. 563]. Ідеться про римського письменника і цензора, що постійно вимагав знищення Карфагена як небезпечного конкурента Рима. У своїй художній прозі О. Стороженко вже більш широко розгортав думку про те, що асиміляторська політика Російської імперії щодо України була скерована на затирання тих рис, які увиразнювали українську національну ідентичність.

Розцінюючи фольклорні тексти як пам'ятки національної духовності, романтики докладали максимум зусиль для того, щоб зберегти їх від забуття й донести до прийдешніх поколінь. У добу романтизму в Україні, як і в інших європейських країнах, розгорнувся потужний фольклористичний рух. Романтики були і збирачами фольклору, і видавцями, і дослідниками фольклорних текстів. О. Стороженко не видав жодної фольклорної збірки, але якщо зробити вибірку фольклорних одиниць із його епістол та художніх творів, то набереться не один десяток яскравих народнопоетичних зразків, які б стали окрасою солідного фольклорного збірника.

У листах О. Стороженка знаходимо фольклорні перекази, зразки таких жанрів малої прози, як прислів'я та приказки. За посередництвом використання паремій Стороженко-адресант здебільшого окреслює свій психологічний стан, а власне, стан людини, яку пригнічує і самота, і перебування на чужині, й обридла служба [2, с. 564]. «Я один як палець, та ще живу на дачі, неначе в монастирі, аж і пустельником мене прозвали», – писав він. Звідси – подяка В. Білому за те, що *годить* старому діду (тобто Стороженку) *неначе печеній болячці* [2, с. 581], подяка за надіслані листи, які не раз *латали душу* [2, с. 563] письменнику, прохання *плюнути в хату* старого діда, тобто завітати до нього [2, с. 578].

Водночас паремії, уміщені в листах О. Стороженка, фіксують той оптимізм, який характеризував власне українську натуру. Романтик писав і про те постійне прагнення *ударити лихом об землю* [2, с. 577], і про віру в те, що й *перед нашими ворітьми сонце зійде* (або: *перемелеться – мука буде, терти козак – отама-*

ном будеш) [2, с. 584], які були складовими української національної ідентичності на ментальному рівні.

На прислів'я і приказки багаті не лише епістоли, але й тексти прозових творів О. Стороженка, у яких автор-романтик художньо ідентифікує українську націю. Окремі з них – своєрідні художні коментарі приказок чи прислів'їв («Вчи лінивого не молотом, а голодом», «Не впусти рака з рота», «Розумний бреше, щоб правди добути» тощо). В одному з листів романтик, розкриваючи секрети своєї творчої лабораторії, зазначав: «В языке подобные разъяснения очень важны; это своего рода вновь открытый остров среди океана» [2, с. 586].

У листі до О. Нікітенка, коментуючи свою п'єсу «Гаркуша», він писав: «...Земляки наши, как Вам известно, всегда чувствовали сильно, особенно в любовных проделках, и все страстные выражения, помещенные мною в монологах, взяты из народных песен» [2, с. 561]. У цих рядках знаходимо і властиво романтичне тлумачення фольклорних текстів як джерела вивчення національного духу, й увагу до українського кордоцентризму. Українцем, як стверджував О. Стороженко, завжди керувало серце, емоція.

Як відомо, романтики вперше в історії здійснили мовне визначення національного духу, ототожнивши мову й націю, вони тлумачили мову як вмістилище національного духу, тому саме з національною мовою вони пов'язували національну ідентичність. Відмирання мови романтики співвідносили зі смертю нації. Ставлячи знак рівності між категоріями «дух» і «мова», вони відстоювали потребу творення літератури винятково національною мовою. Література, писана «чужою» мовою, вважалася духовно чужою, незрозумілою, а значить непотрібною для нації.

Усвідомлюючи релігійну складову української духовності та опираючись на романтичні концепції, О. Стороженко немало опікувався питанням виходу у світ Біблії в перекладі українською мовою. «Евангелие на малороссийском языке несравненно лучше выходит, как на русском, по той причине, что наша речь ближе к церковно-славянскому тексту», – писав він, натякаючи, подібно до інших романтиків, на генетичну близькостпорідненість цих мов [2, с. 581].

На тлі досліджуваної проблеми оригінальним виглядає структурне вирішення кореспонденцій О.Стороженка на мовному рівні. Якщо листи до адресатів-росіян є суцільними російськомовними текстами, то листи до адресатів-українців – оригінальним двомовним плетивом. При цьому інформаційна частина в них писана російською мовою, а в привітанні і закінченні-прощанні завжди домінує українська мовна стихія. Усе це засвідчувало той факт, що О. Стороженко, хоча й перебував тривалий час на службі Російській імперії далеко за межами України, але духовно ідентифікував себе саме з українською стихією.

Отже, листи О. Стороженка засвідчують типово романтичне намагання їх автора з'ясувати специфіку української національної ідентичності, дослідити її особливості, визначити складові та риси. Погляд на мову та фольклор як на джерела, у яких утаємничується національний дух, а також на національну історію як на фактор, який цей дух визначає, зумовили універсальність творчих зацікавлень Стороженка-романтика. Усвідомивши ті зовнішні загрози, які могли призвести до нівелювання української ідентичності, О. Стороженко, як автор художньої прози, прагнув підказати українцям такі моделі поведінки, які б допомогли б цю ідентичність зберегти.

Лігеатура:

1. Бовсунівська Т. В. Феномен українського романтизму : у 2 ч. / Т. В. Бовсунівська. – К. : КСУ, 1998. – Ч. 2 : Ейдетика. – 109 с.
2. Стороженко О. П. Марко Проклятий : Повість. Оповідання / Олекса Стороженко. – К. : Дніпро, 1989. – 623 с.